

تاریخچه

آموزش و تست
پُر از تست‌های دوست‌داشتنی

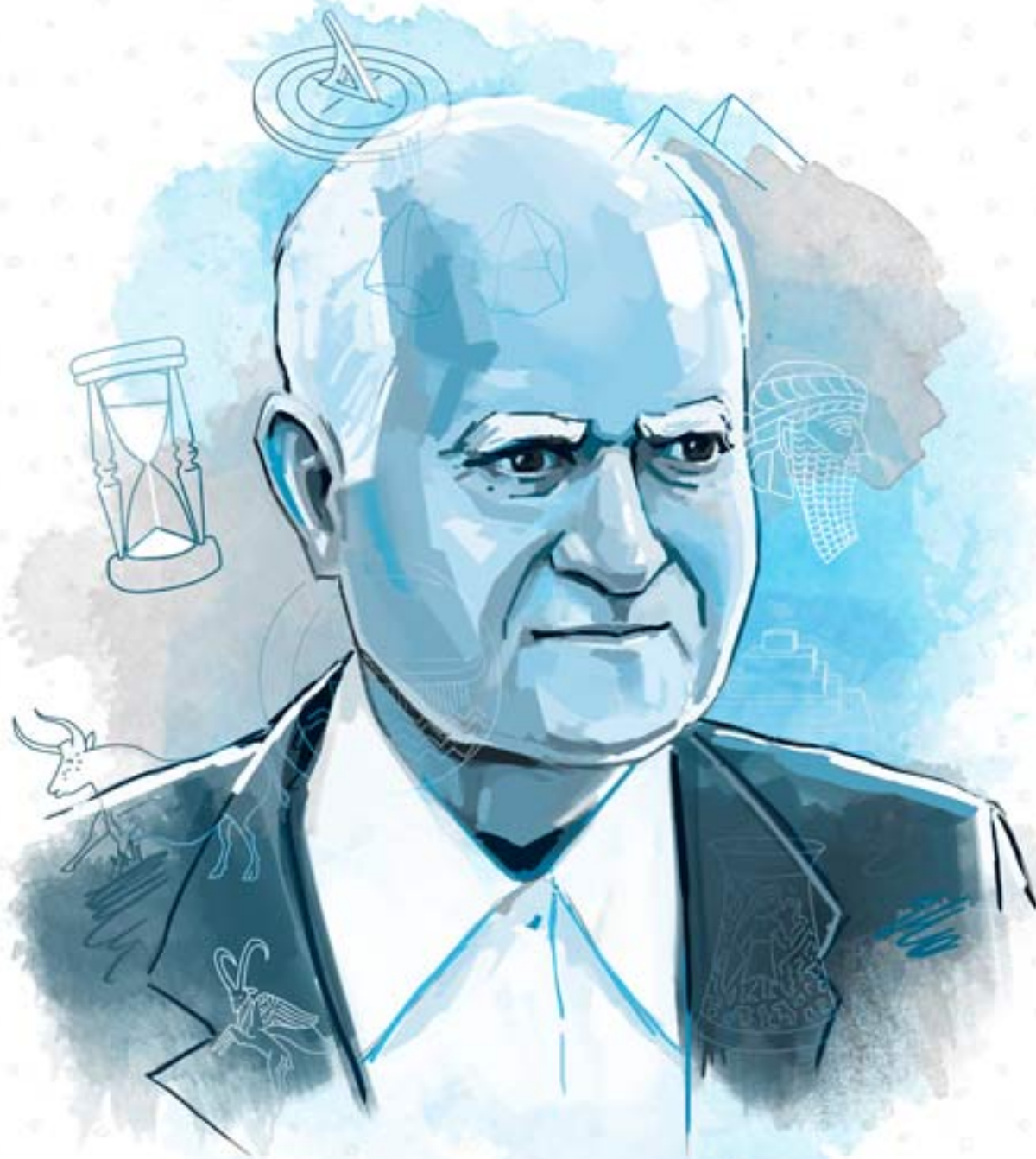
دهم انسانی

■ منصوره حاجی‌زاده

■ مدیر گروه علوم انسانی : سیده‌ادی هاشمی

مهروماه

دکتر محمد اسماعیل رضوانی (متولد ۱۳۰۰) را پدر علم تاریخ معاصر ایران نامیده‌اند. زادگاه او روستایی است به نام خُراشاد در بیرجند؛ خراشاد گویش دیگری است از کلمه خورشید. او پس از اخذ مدرک دیپلم به خدمت وزارت فرهنگ در آمد و تدریس در دبستان و پس از آن در دبیرستان را آغاز کرد.

استاد رضوانی بعد از مدتی تدریس در زادگاه خود، به تهران منتقل شد و ضمن تدریس در دبیرستان فرخی، توانست در سال ۱۳۲۸، تحصیل در دوره کارشناسی رشته تاریخ و جغرافی در دانشسرای عالی را آغاز کند. وی در سال ۱۳۳۵، مقطع کارشناسی ارشد را سپری کرد و در سال ۱۳۴۲ موفق به دریافت دکترای رشته تاریخ از دانشگاه تهران شد.

استاد رضوانی مدت‌ها در دانشگاه ملی، دانشگاه تهران، دانشگاه تربیت معلم، دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه الزهراء، دانشگاه تربیت مدرس و بنیاد فرهنگ و دانشگاه آزاد اسلامی به تدریس مشغول بود. از جمله مسئولیت‌های علمی او، مشاور عالی پژوهشکده اسناد سازمان ملی ایران، مشاور مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، مدیریت گروه تاریخ بنیاد دایرة المعارف اسلامی، عضویت در شوراهای و هیئت‌های مختلف از جمله شورای میراث مکتوب کتابخانه ملی ایران و هیئت داوران جشنواره مطبوعات (دوره اول و دوم) بود. دکتر رضوانی علاوه بر کار تدریس و سمت‌هایی که داشته است، با مطبوعات زمان خود همکاری می‌کرد؛ از جمله وقایع اتفاقیه، تاریخ و فرهنگ ایران، تاریخ معاصر ایران و... همچنین در چندین همایش و کنگره در داخل و خارج از ایران، چین، تایلند، انگلستان، پاکستان، ترکیه و... شرکت کرد.

وی پس از آن‌که به درخواست خود در سال ۱۳۵۸ بازنشسته شد، تا پایان عمر به تحقیق و پژوهش در زمینه تاریخ ایران پرداخت. استاد رضوانی خدمات بی نظیر و شایانی را در شناسایی و معرفی مطبوعات دوره قاجار انجام دادند. مجموعه‌ای که ایشان از مطبوعات دوره قاجار گردآوردند از نفیس‌ترین و کامل‌ترین مجموعه‌ها است. از کتاب‌های ایشان می‌توان «انقلاب مشروطیت ایران، تصحیح تاریخ منتظم ناصری، سفرنامه ظهیر الدوله (همراه مظفرالدین شاه به فرنگستان)، روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه در سفر سوم فرنگستان» را نام برد.

دکتر رضوانی، ستونی محکم برای رشته تاریخ ایران محسوب می‌شود؛ از این‌رو پدر علم تاریخ معاصر ایران نام گرفته است. از وی همچنین به عنوان پدر تاریخ مطبوعات ایران یاد می‌شود.

محمد اسماعیل رضوانی سرانجام در ۵ فروردین ۱۳۷۵ به علت سرطان در تهران درگذشت.

سخن نخست

بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم   فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو در اندازیم

«حضرت حافظ»

دانش‌آموزان عزیز! فرزندان دلبندم!

انتشارات مهروماه وارد مرحله جدیدی از فعالیت‌های آموزشی خود شده است. هم‌زمان با تحول اساسی در سیستم آموزش کشور و ایجاد تغییرات بنیادین در کتاب‌های درسی، جمعی از بهترین اساتید و مؤلفین توانمند کشور در «مهروماه» گرد هم آمده‌اند تا برای شما کتاب‌هایی را به رشته تحریر درآورند که از خواندن آن‌ها لذت برده و دوستشان داشته باشید. کتاب‌هایی که در شکوفایی توانمندی‌های شما عزیزان دلبندم، جداً اثرگذار باشند.

اساتید و مؤلفانی که در کتاب‌های جدید مهروماه (دهم، یازدهم و سال آینده، دوازدهم) دست به قلم شدند، علاوه بر برخورداری از تمام ویژگی‌های یک مؤلف آموزشی خوب مانند سواد علمی بالا، تجربه کافی در تدریس و تألیف و ...، یک ویژگی دیگر هم دارند؛ ویژگی که شاید محور زندگی اینجانب و رکن اساسی تمام فعالیت‌های آموزشی مهروماه را تشکیل می‌دهد: عشق به فرزندانمان. ما این مهر و عشق را با هیچ مبلغ و ثروتی عوض نمی‌کنیم، حتی اگر آن مبلغ در حد عدد آووگادرو باشد!

فرزندان همچون ماه من!

برای این‌که کتاب‌های مهروماه در این دوره جدید، بیش‌ترین کارایی آموزشی را در جهت موفقیت شما داشته باشند، تدابیر فراوانی اندیشیدیم: شورای تألیف تشکیل دادیم، کارآمدترین مدیران آموزشی و مؤلفان برجسته را گرد هم آوردیم، کتاب‌ها براساس شیوه‌نامه‌هایی متکی بر چند دهه تجربه موفق نگاشته شدند، چندین لایه ویراستار (از دانشجویان فرهیخته و نابغه گرفته تا اساتید بنام کشور) به کار گرفتیم تا از غلط‌های علمی، محاسباتی، تایپی و ... اثری باقی نماند.

گروه‌های تولید و هنری مهروماه نیز با هدایت مستقیم مدیر فرزانه مهروماه، جناب احمد اختیاری، سنگ تمام گذاشتند تا کتاب‌هایی تولید شوند همچون ماه! کتاب‌هایی که برازنده نام وزین «مهروماه» اند.

شاید مناسب باشد که تعدادی از مهم‌ترین انواع کتاب‌های کمک آموزشی مهروماه را برای شما معرفی کنم:

۱ کتاب‌های آموزش و کار: در این کتاب در مورد هر مبحثی که در مدرسه توسط دبیر محترم تدریس می‌شود یا خودتان از کتاب درسی مطالعه می‌کنید، ابتدا آموزش مختصر و مفید و البته کاملی از آن مبحث داده شده و سپس تمرین‌هایی ارائه شده که با حل آن‌ها می‌توانید تمام قسمت‌های تدریس شده یا مطالعه شده از کتاب درسی را، به خوبی فرا گرفته تا بر کتاب درسی با تمام جزئیات آن، مسلط شوید.

۲ کتاب‌های تست: در این کتاب‌ها، برای هر مبحث معین، ابتدا درس‌نامه‌ای مفید و جذاب و سپس تست‌های مربوط به آن مبحث ارائه شده است. درس‌نامه‌ها شامل مفاهیم و مطالب اصلی و بنیادی بوده و به نکات حاشیه‌ای که دور از موضوع محوری و اصلی‌اند، پرداخته نشده است. از طرفی، ضمن ارائه پاسخ تشریحی تست‌ها، برخی از نکات ویژه تستی در قالب «راهنمای آموزشی» بسیار کاربردی و منحصر به فرد آورده شده است. همین‌طور، در برخی از کتاب‌های تست (مانند درس شیرین شیمی!) در کنار پاسخ تشریحی تعدادی از تست‌ها، ایستگاه‌های «شارژینگ» آمده است تا دانش‌آموزان در موضوعات مورد نظر، خیلی خوب شارژ شوند. با حل تست‌های این کتاب‌ها و مطالعه پاسخ‌های کاملاً تشریحی آن‌ها و نیز درس‌نامه‌ها، راهنماها و شارژینگ‌ها، موفقیت در آزمون‌ها و کنکور امری طبیعی و آسان خواهد بود.

۳ کتاب‌های آموزش فضایی: ویژگی اساسی این کتاب‌ها، ارائه آموزش کامل درس و مفاهیم و همین‌طور، پرسش‌هایی است که دانش‌آموزان با حل آن‌ها، در امتحانات مدرسه با قطعیت به نمره ۲۰ رسیده و از طرفی، پایه آموزشی لازم برای حمله به تست‌ها را پیدا خواهند کرد. ضمناً، در این کتاب‌ها، ضمن ارائه درس در هر مبحث، پرسش‌های جالبی از طرف سه دانش‌آموز به ترتیب قوی، متوسط و نسبتاً ضعیف پرسیده می‌شوند که پاسخ به این پرسش‌ها، مکمل خوبی برای درس‌های ارائه شده است.

۴ کتاب‌های لقمه: ابعاد این کتاب‌ها، کوچک بوده و بنابراین می‌توانند همانند تلفن همراه، همه جا همراهتان باشند. اندازه و فرم این کتاب‌ها و نیز مطالب تألیف شده در آن‌ها به گونه‌ای تنظیم شده‌اند که مطالعه این کتاب‌ها همه جا میسر است: در مترو و اتوبوس، توی هواپیما، توی رختخواب و حتی شاید زیر دوش حمام!

۵ کتاب‌های امتحانوفن: این کتاب برای هفته‌های آخر قبل از امتحان و شب امتحان طراحی و تألیف شده است. یکی از ویژگی‌های این کتاب، مجهز بودن آن به خلاصه درس‌های «کپسولی» منحصر به فرد است. در مجموع ده سری امتحان بarmبندی شده استاندارد با رعایت تمام ضوابط آموزش و پرورش در آن ارائه شده و علاوه بر پاسخ‌های لازم برای گرفتن نمره کامل، توضیحات اضافی جهت شيرفهم شدن دانش‌آموزان نیز در کنار پاسخ‌ها آمده است.

غير از پنج نوع کتاب مذکور انتشارات مهروماه، کتاب‌های دیگری هم برای نظام جدید آموزشی منتشر خواهد کرد که هر کدام به جای خود، مفید و دوست داشتنی هستند؛ از جمله سری کتاب‌های معجزه کنکور، کتاب‌های آزمون، کتاب‌های جمع‌بندی و کتاب‌های جامع کنکور. اطلاعات لازم در مورد تک‌تک این کتاب‌ها را می‌توانید از طریق سایت مهروماه به آدرس mehromah.ir به دست آورید.

با آرزوی توفیق روزافزون همه فرزندان میهنم
مدیر شورای تألیف
محمدحسین انوشه

مقدمه

دانش‌آموزان عزیز! فرزندان دلبندم!

فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو دراندازیم ...

آنچه خواهیم شد در آنچه که بودیم ریشه دارد.

تاریخ، گذشته و هویت مردمان است. فرهنگ و تمدن تمام جوامع، ریشه در تاریخ آن دارد و هرچه گذشته پربارتر باشد، فرهنگ پایدارتر است. از این‌رو تاریخ، چراغ راه آینده‌سازمین‌ها است.

توسعه فرهنگی، تصمیم‌گیری‌های سیاسی، پیش‌بینی رفتار دیگر ملت‌ها و سایر تعاملات در سطح داخلی و خارجی با بررسی رفتار گذشته جوامع ساده‌تر خواهد شد.

هرچه حافظه تاریخی ملتی قوی‌تر باشد، آنان در رویارویی با حوادث آینده و فرهنگ‌های دیگر، عاقلانه‌تر عمل می‌کنند.

در ایران، کتاب‌های تاریخی ارزنده‌ای به قلم استادانی چون دکتر عبدالحسین زرین‌کوب، دکتر حسن پیرنیا، دکتر منصوره اتحادیه و... نوشته شده است که خواندن آن‌ها به شدت توصیه می‌شود.

ویژگی‌های کتاب تاریخ دهم

۱ مفاهیم و موضوعات درس‌ها را در دسته‌بندی‌های گوناگون و کوچک‌تر از تقسیمات کتاب درسی گنجانده‌ایم.

۲ ساختار درس‌نامه به صورت نموداری می‌باشد و مفاهیم مرتبط در کنار هم قرار گرفته‌اند تا هم یادگیری و به خاطر سپردن مطالب آسان‌تر شود و هم یادآوری آن‌ها.

۳ لابه‌لای مطالب درس‌نامه، «کافه نکته» داریم؛ که شامل اتفاقات و داستان‌های جذاب تاریخی است، آن‌ها را بخوانید و از تاریخ لذت ببرید.

۴ بعد از اتمام هر درس، نمونه سؤال امتحانی داریم که پاسخ این سؤالات در مرور و تثبیت درس به شما کمک زیادی می‌کند.

سعی کنید هنگام پاسخ‌گویی به سؤالات امتحانی، تنها به یادآوری ذهنی اکتفا نکنید بلکه جواب‌ها را همانند امتحان در برگه‌ای بنویسید.

۵ در بخش پرسش‌های چهارگزینه‌ای با تست‌هایی کاملاً استاندارد روبه‌رو هستید. با پاسخ‌گویی به تست‌ها، مهارت و تسلط کافی برای شرکت در هر آزمونی را کسب خواهید کرد.

۶ سه آزمون جامع در بخش انتهایی کتاب آورده شده است که می‌تواند محک خوبی برای میزان تسلط شما به کتاب تاریخ دهم باشد.

۷ یک ضمیمه جمع‌بندی، شامل خلاصه درس‌ها برای شما آماده کرده‌ایم تا مرور درس در یک نگاه ممکن باشد.

۸ در انتهای کتاب، عبارات، اصطلاحات و واژه‌های کتاب درسی را همراه با توضیح دوباره (و در برخی از کلمات، توضیح کامل‌تر از کتاب) آورده‌ایم تا شما واژه‌نامه‌ای کامل از تاریخ دهم داشته باشید.

راهنمای استفاده از کتاب

۱ برای یادگیری، درک و به‌خاطر سپردن ساده‌تر و سریع‌تر مطالب درس تاریخ، ابتدا هر موضوع را از خود کتاب درسی بخوانید تا با مفاهیم و توالی مطالب آشنا شوید. سپس درس‌نامه‌های این کتاب را با توجه به دسته‌بندی‌ها و نمودارها با دقت کامل بخوانید. ترکیب این دو کار، یعنی خوانش مقدماتی از متن کتاب به همراه یادگیری از کتاب «آموزش و تست مهروماه» توانایی شما را در حفظ مطالب افزایش می‌دهد.

۲ در پایان هر درس ابتدا سؤالات امتحانی را پاسخ دهید و با یادآوری مطالب و نوشتن جواب‌ها، مفاهیم را تثبیت کنید.

۳ پاسخ دادن به تست‌ها، به منزله زدن تیر به قلب هدف است. حتماً هر مجموعه تستی را چندین بار بخوانید و پاسخ دهید.

۴ از واژه‌نامه کتاب غافل نشوید. بدون توجه به این‌که کدام لغت به چه درسی مربوط است واژه‌نامه را در راه، زنگ تفریح، اوقات فراغت، پیش از امتحان و در هر زمانی بخوانید.

سخن آخر

تاریخ صرفاً یک ماده درسی نیست. رویکرد ما به درس تاریخ باید به گونه‌ای باشد که آموزش‌های مدرسه را به مطالعات فراتر از این سطح هدایت کند. امید است که این کتاب، یاری‌دهنده دبیران گرامی در آموزش بهتر این درس در راستای هدف فوق باشد.

و اما قدردانی...

در نگارش این کتاب، دوستان و همراهان زیادی مرا یاری کردند از جمله:

- دوست و استاد خوبم سرکار خانم سکینه سادات سعیدیان که نظارت علمی کتاب را قبول کردند.
- سرکار خانم «الهه اسماعیلی» مسئول تیم تألیف دپارتمان انسانی انتشارات مهروماه و ویراستاران خوب و صبور این گروه.

◀ منصوره حاجی‌زاده

فهرست

فصل اول تاریخ‌شناسی! کاوش در گذشته

درس اول: تاریخ و تاریخ‌نگاری

درس دوم: تاریخ! زمان و مکان

درس سوم: باستان‌شناسی! در جست‌وجوی میراث فرهنگی

۹

۱۰

۲۱

۳۲

۴۳

۴۴

۵۷

۶۷

فصل دوم جهان در عصر باستان! میراث بشری

درس چهارم: پیدایش تمدن! بین‌النهرین و مصر

درس پنجم: هند و چین

درس ششم: یونان و روم

۸۱

فصل سوم ایران در عصر باستان! سرآغاز هویت ایرانی

درس هفتم: مطالعه و کاوش در گذشته‌های دور

درس هشتم: سپیده‌دم تمدن ایرانی

درس نهم: ورود آریایی‌ها تا پایان هخامنشیان

درس دهم: اشکانیان و ساسانیان

درس یازدهم: آیین‌کشورداری

درس دوازدهم: جامعه و خانواده

درس سیزدهم: اقتصاد و معیشت

درس چهاردهم: دین و اعتقادات

درس پانزدهم: زبان و آموزش

درس شانزدهم: هنر و معماری

۸۲

۹۲

۱۰۴

۱۱۶

۱۳۰

۱۴۰

۱۵۰

۱۶۱

۱۷۱

۱۸۱

۱۹۱

۱۹۲

۱۹۹

۲۰۶

پیوست

جمع‌بندی

آزمون‌های جامع

واژه‌نامه

تاریخ شناسی! کاوش در گذشته

این عبارت رو زیاد شنیدین: «امیدوارم ۱۲۰ ساله بشی». این آرزوی شیرین از این جا می‌یاد که در دوره ساسانیان، هر سال رو ۳۶۵ روز در نظر می‌گرفتین، بنابراین هر ۴ سال ۱ روز و هر ۱۲۰ سال ۳۰ روز کم داشت. برای حل این مشکل، بعد از هر ۱۲۰ سال، یک ماه ۳۰ روزه به سال اضافه می‌کردن و تمام اون ماه رو جشن می‌گرفتین. در این فصل با کمک مفاهیم زیر، با تاریخ به عنوان علمی که فراز و شیب زیادی رو طی کرده آشنا می‌شین:

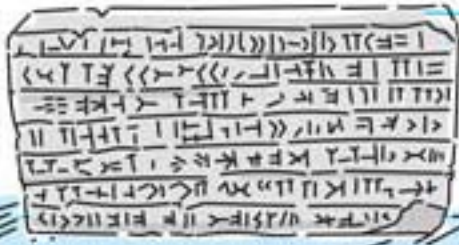
❶ تاریخ و باستان‌شناسی به عنوان علم

❷ شیوه‌های تاریخ‌نگاری قدیم و جدید و روش‌ها و ابزارهای باستان‌شناسی

همچنین با کافه نکته، فرمول‌های ساده تبدیل تاریخ‌های شمسی، میلادی و قمری رو یاد بگیرین.

تاریخ چیست؟

معانی مختلف واژه تاریخ

- 1 مجموعه حوادث و رویدادهایی که یک فرد یا یک جامعه گذرانده است.
- 2 **مثال:** تاریخ ایران یعنی مجموعه حوادثی که برای مردم ایران در زمان گذشته اتفاق افتاده است.
- 3 گاهی در نوشته‌ها و زبان مردم به کار می‌رود، که منظور علم و روش‌های علمی است که به وسیله آن رویدادهای گذشته بر اساس شواهد و مدارک، مطالعه و تحلیل می‌شوند.
- 4 **مثال:** تاریخ روابط اقتصادی ایران و هند در دوران اشکانیان
- 5 گاهی منظور، تعیین روز و ماه و سال است. (تقویم)
- 6 **مثال:** هنوز تاریخ برگزاری انتخابات شورای دانش آموزی تعیین نشده است.

ویژگی‌های رویدادهای تاریخی

- دور از دسترس‌اند و قابل مشاهده نیستند یعنی نمی‌توان آن‌ها را به طور مستقیم درک کرد ← باید با استفاده از شواهد و مدارک آن‌ها را شناخت.
- مجزا و مستقل نیستند و با هم رابطه علت و معلولی دارند.
- تکرار ناپذیرند و قابل تجربه نیستند.
- **مثال:** جنگ ایران و روم در زمان ساسانیان اتفاق افتاده است و دیگر امروزه تکرار نمی‌شود.

نقش انسان در تاریخ

- انسان در تاریخ نقش محوری و اساسی دارد.
- همه رویدادها و تحولات تاریخی در نتیجه کنش متقابل انسان‌ها با یکدیگر و طبیعت پدید آمدند.
- تمدن، پیامد کنش‌های فردی و جمعی انسان‌هاست.

علم تاریخ

- به مطالعه جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها و جوامع در گذشته می‌پردازد.
- علل و نتایج افکار و اعمال پیشینیان را تحلیل می‌کند.

هدف علم تاریخ

شناخت و آگاهی نسبت به زندگی اجتماعی در گذشته است که جنبه‌های فکری، مذهبی، سیاسی و نظامی، اقتصادی، علمی، حقوقی و هنر، را دربر می‌گیرد.

پیشینه تاریخ‌نگاری

- پیشینه تاریخ‌نگاری کهن به اختراع خط پیوند خورده است.
- تاریخ اختراع خط، ۵ هزار سال پیش است.
- پس آن به تدریج، توجه انسان به ثبت و نگارش رویدادهای عصر خویش جلب شد.
- **قدیمی‌ترین متن تاریخی** تکه‌ای بزرگ از یک ستون سنگی است به نام «سالنامه شاهی».
- سنگ نوشته پالمو به خط کهن مصری نوشته شده است.
- ۴ هزار سال قدمت دارد.
- موضوع: نام برخی از فراعنه و حوادث دوران آنان در این سنگ نوشته آمده است.
- محل نگهداری: موزه شهر پالمو - ایتالیا

پیشینه تاریخ نگاری در ایران باستان

- در ایران به ویژه دوران هخامنشیان و ساسانیان سنگ نوشته وجود دارد.
  - **مثال:** سنگ نوشته بیستون ← به دستور داریوش یکم، پادشاه هخامنشی
  - در ایران باستان، سالنامه‌های دولتی وجود داشته که حاوی اخبار و رویدادهای مهم بوده‌اند.
  - نگارش خدای نامک (خدای نامه) در زمان ساسانیان را می‌توان نشانه دلبستگی ایرانیان به نگارش وقایع و ضبط سلسله حوادث تاریخی دانست.
- کافه نکته:**

خدای نامه‌ها مهم‌ترین اثر دوره ساسانی است که در آن نام پادشاهان و وقایع دوران‌های مختلف همراه با افسانه آمده است. اصل خدای‌نامه به زبان پهلوی بوده است که هم اکنون در دسترس نیست. اما در دوران اسلامی به عنوان **سیرالملوک** به زبان عربی ترجمه شده است.

پیشینه تاریخ نگاری در یونان

- تاریخ نگاری در مفهوم کامل آن، از قرن پنجم پیش از میلاد در یونان باستان، با ظهور مورخی چون **هرودت** (پدر تاریخ) آغاز شد.
  - **کتاب تاریخ هرودت:** کهن‌ترین و کامل‌ترین اثر تاریخی به جای مانده از عصر باستان است.
  - **موضوع کتاب تاریخ هرودت:** شرح جنگ‌های یونان و ایران می‌باشد.
  - **پس از هرودت،** مورخان یونانی دیگر و سپس نویسندگان رومی راه او را تکامل بخشیدند. آثار برجسته‌ای از این مورخان درباره موضوع‌های تاریخی به جای مانده است.
  - پژوهشگران معتقدند که رواج و رونق ادبیات و فلسفه تأثیر مهمی بر گسترش علم تاریخ در یونان گذاشته است.
- آغاز تاریخ نگاری در مفهوم کامل: ^{نوسط} هرودت ^{در} قرن ۵ ق.م ← در یونان باستان

سردیس هرودت

تاریخ هرودت

ترجمه
م. ج. گ. لیک

هرودت هرودت

تاریخ نگاری در دوران اسلامی

- تاریخ نگاری در میان مسلمانان رواج گسترده‌ای یافت.
  - مورخان مانند طبری و بیهقی که ایرانی بودند، آثار ارزشمندی را به وجود آوردند.
- نمونه‌ای از آثار و نوشته‌های تاریخی:**
- تاریخ طبری، تاریخ بیهقی، تاریخ بلعمی، ناسخ‌التواریخ، شاهنامه فردوسی، کارنامه اردشیر بابکان، تاریخ هرودت (یونانی)، تاریخ جهانگشای جوینی، کورش نامه کِسَنَفَن (گزننون)، تاریخ جنگ‌های ایران و روم پروکوپئوس.

تفاوت‌های شیوه تاریخ نگاری قدیم با شیوه تاریخ نگاری جدید

تاریخ نگاری قدیم (تا قبل از قرن ۱۹م.)	تاریخ نگاری نوین
<ul style="list-style-type: none"> تنظیم، ثبت و نگارش وقایع قدیم بود. به بررسی علل، آثار و نتایج رویدادهای تاریخی توجه نمی‌شد. عمده تمرکز مورخان، بیان حوادث سیاسی و نظامی و شرح حال فرمانروایان بود. به مسائل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی توجه نمی‌شد. وقایع نویسان منشی و در خدمت شاهان بودند که به اسناد و مدارک دولتی دسترسی داشتند و از آن برای ثبت و نگارش رویدادها استفاده می‌کردند. 	<ul style="list-style-type: none"> پس از تحولات فکری و علمی اروپا در دوره رنسانس، قرون ۱۶ تا ۱۸ م. به وجود آمد. اساس تاریخ نگاری جدید، سنجش دقیق منابع، استناد به اسناد و مدارک و دوری از داستان پردازی بود. به بررسی و مطالعه تمام حیطه‌های اجتماعی، اقتصادی، هنری و ... جوامع گذشته می‌پردازد. زمینه‌ها، علت‌ها و نتایج حوادث تاریخی را تجزیه و تحلیل می‌کند. از یافته‌های علوم و فنون مختلف مانند فلسفه، باستان‌شناسی و... در پژوهش‌های علمی تاریخی استفاده می‌کند.

مراحل پژوهش در تاریخ

۱ انتخاب موضوع

- موضوع تحقیق تازه باشد (تکراری نباشد).
- موضوع تحقیق دارای اثر و فایده‌ای باشد.
- محقق، موضوعی را انتخاب کند که منابع و اطلاعات کافی درباره آن موجود باشد.

۲ تدوین پرسش‌های تحقیق

- هدف پژوهش را پرسش‌ها مشخص می‌کنند.
- مانع از بیراهه رفتن پژوهشگر از مسیر درست می‌شوند.
- پرسش‌ها درباره زمینه‌ها، علل، نتایج یا نقش افراد و گروه‌های دیگر در پژوهش‌اند.

۳ شناسایی منابع

- ارزیابی اعتبار، دقت و صحت منابع یعنی اگر محقق از اسناد استفاده کند باید از اصالت و جعلی نبودن آن مطمئن شود.
- نویسندگان منابع
  - چه کسانی بودند؟
  - گرایش‌های دینی، سیاسی، اجتماعی آن‌ها چگونه بود؟
  - آیا خودشان شاهد وقایع بودند؟
  - دقت و صداقت آن‌ها در نقل رویدادها به چه میزان بوده است؟

۴ گردآوری و تنظیم اطلاعات

- استخراج اطلاعات مربوط به موضوع تحقیق
- تنظیم و دسته بندی اطلاعات

۵ تحلیل و تفسیر اطلاعات

- نیازمند مهارت و روش خاصی است.
- در این مرحله کار مورخان شبیه کارآگاهان پلیس است.

مقایسه کار مورخان با کارآگاهان

تفاوت	شباهت
مورخان	کارآگاهان
بازسازی وقایع گذشته	بازسازی صحنه جرم
شواهد مورخ: تمامی منابع، اسناد و مدارک از زندگی مردم در روزگار گذشته	شواهد کارآگاه: اثر انگشت یا هر شیء به جا مانده در صحنه جرم
	هر دو به دنبال شواهد و مدارک هستند تا گذشته را بازسازی کنند.

۶ گزارش یافته‌های پژوهش

- استخراج نتایج و یافته‌های تحقیق
- ارائه گزارش علمی

منابع پژوهش علمی در تاریخ

الف منابع دست اول (اصلی)

به همهٔ آثاری گفته می‌شود که در زمان وقوع حادثه یا نزدیک‌ترین زمان به وقوع آن، نوشته شده‌اند.

منابع مکتوب

نویسندگان یا خود ناظر رویداد بودند یا شرح ماجرا را شنیده‌اند.

تمام آثار باستانی

• بناها

• ابزار

• اشیاء

• سنگ نوشته‌ها

• سنگ نگاره‌ها

• سکه

ب منابع دست دوم (فرعی)

• به همهٔ منابع آثار و تحقیقاتی که مدت‌ها پس از وقوع رویدادها و با استفاده از منابع دست اول پدید آمده‌اند، منابع دست دوم می‌گویند.

طاق بستان - کرمانشاه

سکه اشکانی

منشور کورش - موزه بریتانیا در لندن

فواید و کارکردهای مطالعه تاریخ

تاریخ با گذشته سروکار دارد و به این سوالات پاسخ می‌دهد که:

- ۱ کاوش تاریخ در گذشته دور چه فایده‌ای دارد؟
- ۲ با خواندن تاریخ به چه دانش و مهارت و نگرشی دست خواهیم یافت که برای امروزمان مفید و مؤثر است؟

الف منبع شناخت و تفکر

• مطالعه سرگذشت انسان‌ها و جوامع گذشته ^{سبب} تقویت و پرورش قوهٔ شناخت و تفکر می‌شود.

• بهره‌گیری از تجربیات و اندیشه‌های مردمان گذشته ^{برای} تقویت قدرت شناخت و تفکر است.

• افزایش قوهٔ درک و مهارت اندیشه ورزی با جست‌وجوی شواهد و مدارک تاریخی و تحلیل و تفسیر علل می‌باشد.

• **مثال:** در قرآن، آیات بسیاری است که دعوت به مطالعه و سرگذشت اقوام گذشته برای کسب شناخت و تفکر معرفی می‌کند.

«فَأَقْصِبِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» (اعراف: ۱۷۶) «قصهٔ گذشتگان با ایشان بگوی باشد که تفکر کنند».

از نظر قرآن، تاریخ بشر و تحولات آن، بر طبق یک سلسله سنن و نوامیس صورت می‌گیرد که با شناخت آن‌ها می‌توان تاریخ حاضر را تحت فرمان درآورد. (شهید مطهری)

ب بهره‌گیری از گذشته برای حال و آینده

- کمک به درک زمان حال و ترسیم مسیر آینده
- پیوند آثار، نتایج و پیامدهای رویدادهای گذشته، حال و آینده
- **مثال:** رویدادهایی مثل کشفیات جغرافیایی، تأسیس سلسله هخامنشیان و جنگ‌های صیلبی و یا تحولاتی که شخصیت‌های مهم تاریخی ایجاد کرده‌اند فقط محدود به زمان خودشان نبوده بلکه حوادث پس از آن را نیز متأثر کرده است.
- نتیجه تأثیر مطالعه تاریخ: فرهنگ و جوامع بشری تحت تأثیر چه عواملی به وجود آمده‌اند و به وضعیت امروزی رسیده‌اند.
- کمک به ارزیابی و شناخت درست اوضاع کنونی جامعه خود و سایر جوامع و ترسیم افق آینده

پ تقویت حس میهن دوستی و هویت ملی

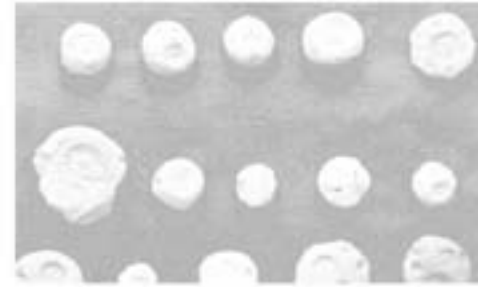
- آگاهی افراد نسبت به گذشته مشترکشان **سبب** افزایش خودآگاهی و یگانگی بیشتر
- شناخت گذشته، مطالعه و بررسی زندگی مردمان در زمان‌ها و مکان‌های دیگر **سبب** آگاهی و درک درست از هویت و کیستی
- آگاهی تاریخی نسبت به گذشته **سبب** حفظ موجودیت و هویت
- مطالعه گذشته **سبب** ارزش و اهمیت میراث فرهنگی **سبب** حفظ میراث فرهنگی به عنوان بخشی از هویت و شناسنامه ملی

بقایای تخت جمشید - شیراز

شاهچراغ - شیراز

تعدادی از ۷۳ گل‌مهره متعلق به دوران ساسانیان که با پیگیری حقوقی دولت در سال ۱۳۹۴ به کشور بازگشت.

Handwriting practice lines consisting of multiple horizontal dotted lines for writing.

سؤالات امتحانی

۱. درستی یا نادرستی جملات زیر را مشخص کنید.

- الف) آثاری که در نزدیک‌ترین زمان، پس از وقوع رویدادها نوشته شده‌اند را منابع دست دوم می‌گوییم.
 ب) تدوین و نگارش خدای‌نامه در زمان ساسانیان نمونه‌ای از دل‌بستگی ایرانیان به نگارش وقایع و ضبط سلسله‌ی حوادث تاریخی می‌باشد.
 پ) در مرحله‌ی تحلیل و تفسیر اطلاعات، پژوهشگر پس از شناسایی منابع، میزان دقت و اعتبار آن‌ها را ارزیابی می‌کند.
 ت) هدف علم تاریخ، شناخت و آگاهی نسبت به زندگی اجتماعی در گذشته است.
 ث) مطالعه‌ی سرگذشت انسان‌ها و جوامع گذشته، منبع ارزشمندی برای تقویت و پرورش قوه‌ی شناخت و تفکر به حساب می‌آید.

۲. جاهای خالی را با عبارات مناسب تکمیل کنید.

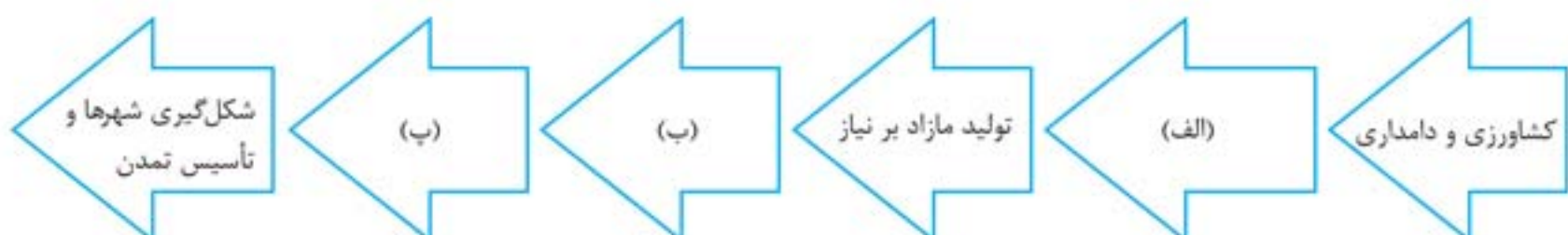
- الف) اساس تاریخ‌نگاری نوین بر ..... و ..... استوار بود.
 ب) تاریخ‌نگاری در مفهوم کامل آن، از قرن ..... در ..... آغاز شد.
 پ) قدیمی‌ترین متن تاریخی که تاکنون کشف شده، تکه‌ای از ..... به خط ..... است که بیش از ..... سال قدمت دارد.
 ت) پرسش‌های تحقیق را ..... مشخص می‌کنند.
 ث) آگاهی افراد یک جامعه نسبت به گذشته‌ی مشترکشان باعث ..... و ..... بیش‌تر آنان می‌شود.

۳. موارد ستون (الف) را به ستون (ب) متصل کنید.

(الف)	(ب)
الف) در این مرحله حرف و نظر جدیدی ارائه می‌شود.	۱. تدوین پرسش‌های تحقیق
ب) پدر تاریخ نام دارد.	۲. موضوع تحقیق
پ) کهن‌ترین و کامل‌ترین اثر تاریخی به‌جا مانده از عصر باستان	۳. تکرارناپذیری
ت) یکی از ویژگی‌های رویدادهای تاریخی	۴. تاریخ هرودت
	۵. هرودت
	۶. مجزا و مستقل هستند.

۴. به سؤالات زیر پاسخ دهید.

- الف) ویژگی‌های رویدادهای تاریخی را نام ببرید.
 ب) مفاهیم زیر را تعریف کنید.
 الف) علم تاریخ
 ب) هدف علم تاریخ
 پ) جمله‌ی «هنوز تاریخ برگزاری انتخابات شورای دانش‌آموزی مدرسه تعیین نشده است.» به کدام معنی تاریخ اشاره دارد؟
 ت) ویژگی‌های تاریخ‌نویسی نوین را ذکر کنید.
 ث) نمودار زیر را که اشاره به مراحل پژوهش تاریخ دارد، تکمیل نمایید.

ج) منابع پژوهش تاریخی از نظر درجه‌ی اهمیت و اعتبار به چند دسته تقسیم می‌شود؟

ج) مشخص کنید هر یک از تصاویر زیر جزء کدام دسته منابع قرار می‌گیرد؟

(۴)

(۳)

(۲)

(۱)

ح) در کدام مرحله از مراحل پژوهش تاریخی، کار مورخان شباهت زیادی به کار کارآگاهان دارد؟
 خ) فواید و کارکردهای مطالعه تاریخ را نام ببرید.

د) آیه «فَأَقْصِبِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» «قصه گذشتگان با ایشان بگوی باشد که تفکر کنند». به کدام یک از کارکردهای مطالعه تاریخ اشاره دارد؟
 ذ) علم تاریخ چگونه می‌تواند به ترسیم افق آینده کمک کند؟
 ر) هر یک از تصاویر زیر مربوط به کدام کارکرد مطالعه تاریخ می‌باشد؟

(۲)

(۱)

پرسش‌های چهارگزینه‌ای

۱. منظور از تاریخ در عبارت: «هنوز تاریخ برگزاری انتخابات شورای دانش‌آموزی مدرسه تعیین نشده است.» کدام است؟
 (۱) مجموعه حوادث و رویدادهایی است که یک فرد یا یک جامعه از سر گذرانده است.
 (۲) علم و روش‌های علمی است که به وسیله آن رویدادهای گذشته براساس شواهد و مدارک تحلیل می‌شوند.
 (۳) علمی که به مطالعه جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها و جوامع در گذشته می‌پردازد.
 (۴) تعیین روز و ماه و سال، یعنی همان تقویم سالانه می‌باشد.

۲. کدام گزینه تعریف کاملی از دانش تاریخ است؟
 (۱) شناخت و آگاهی نسبت به زندگی اجتماعی در گذشته
 (۲) تعیین روز و ماه یعنی همان تقویم سالانه
 (۳) مطالعه و بررسی جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها و جوامع در گذشته، تحلیل و علل و نتایج افکار و رفتار گذشتگان
 (۴) مجموعه حوادث و رویدادهایی که یک ملت گذرانده است.

۳. نویسندگان کدام تمدن‌های باستانی راه هرودت را در نویسندگی ادامه دادند و فن تاریخ‌نویسی را تکامل بخشیدند؟
 (۱) یونان و روم (۲) ایران و یونان (۳) چین و روم (۴) مصر و ایران

۴. از چه زمانی توجه انسان به ثبت و نگارش رویدادهای عصر خویش جلب شد؟
 (۱) از دوران حکومت فراعنه بر مصر حدود ۴ هزار سال پیش
 (۲) از قرن پنجم پیش از میلاد در یونان باستان
 (۳) از زمان شکل‌گیری اولین جوامع بشری
 (۴) پس از اختراع خط در حدود ۵ هزار سال پیش

۵. تصویر مقابل مربوط به ..... است که پیش از ..... قدمت دارد.

- (۱) کتیبه بیستون - ۵ هزار سال
 (۲) سنگ پالمو - ۴ هزار سال
 (۳) کتیبه بیستون - ۴ هزار سال
 (۴) سنگ پالمو - ۵ هزار سال

۶. همه موارد از ویژگی‌های رویدادهای تاریخی هستند؛ به جز .....

- (۱) دور از دسترس‌اند و قابل مشاهده نیستند.
 (۲) مجزا و مستقل نیستند و با یکدیگر رابطه علت و معلولی دارند.
 (۳) تکرارناپذیرند و قابل تجربه هستند.
 (۴) نمی‌توان آن‌ها را به طور مستقیم درک کرد و باید با استفاده از شواهد و مدارک آن‌ها را شناخت.

۷. کهن‌ترین و کامل‌ترین اثر تاریخی به‌جامانده از عصر باستان کدام است؟

- (۱) سنگ‌نوشته‌ای به خط کهن مصری
 (۲) سالنامه‌های دولتی ایران باستان
 (۳) کتاب تاریخ هرودت
 (۴) سنگ‌نوشته بیستون از داریوش یکم

۸. چگونه می‌توان دریافت که ایرانیان باستان به نگارش وقایع و ضبط حوادث دلبستگی داشتند؟

- (۱) وجود وقایع‌نویسان در خدمت شاه در مسافرت‌ها
 (۲) وجود سالنامه‌های دولتی و تدوین و نگارش خدای نامه‌ها
 (۳) علاقه به مطالعه تاریخ شفاهی و نقل داستان‌ها به صورت سینه‌به‌سینه
 (۴) وجود تاریخ‌نگاری در یونان باستان مانند کتاب تاریخ هرودت

۹. کدام عامل به عقیده پژوهشگران تأثیر مهمی بر شکوفایی و گسترش علم تاریخ در یونان باستان داشته است؟

- (۱) حضور تاریخ‌نگاران بزرگی مانند هرودت
 (۲) تأثیرپذیری از تاریخ‌نگاری مصر و ایران
 (۳) رواج و رونق تاریخ‌نگاری و فن تاریخ‌نویسی
 (۴) رواج و رونق ادبیات و فلسفه

۱۰. اساس تاریخ‌نگاری نوین بر ..... و ..... استوار بود.

- (۱) بیان حوادث سیاسی، نظامی - سنجش دقیق منابع - دوری از داستان‌پردازی
 (۲) سنجش دقیق منابع - شرح حال فرمانروایان - توجه به تاریخ‌شناسی
 (۳) سنجش دقیق منابع - استناد به اسناد معتبر - دوری از داستان‌پردازی
 (۴) ثبت و ضبط حوادث تاریخی - شرح زندگانی شاهان - امور سیاسی

۱۱. پیش از رنسانس عمده تمرکز مورخان در گذشته بر چه موضوعاتی بود؟

- (۱) ثبت و نگارش وقایع
- (۲) بررسی علل و آثار و نتایج رویدادهای تاریخی
- (۳) شرح جنگ‌ها و رویدادهای مهم
- (۴) موضوعات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی

۱۲. تصاویر ..... از منابع پژوهشی ..... هستند و تصاویر ..... از منابع پژوهشی ..... می‌باشند.

- (۱) طاق بستان
  - (۲) کتاب تاریخ هرودت
  - (۳) کتاب‌های سمت راست
  - (۴) منشور کوروش
- (۱) ۱ و ۴ - دست اول - ۲ و ۳ - دست دوم
(۲) ۱ و ۲ - دست اول - ۳ و ۴ - دست دوم
(۳) ۱ و ۲ - دست اول - ۳ و ۴ - دست دوم
(۴) ۱ و ۲ - دست اول - ۳ و ۴ - دست دوم

۱۳. در کدام مرحله از مراحل پژوهش در تاریخ، هدف پژوهش مشخص می‌شود؟

- (۱) شناسایی منابع
- (۲) تدوین پرسش‌های تحقیق
- (۳) انتخاب موضوع
- (۴) تحلیل و تفسیر اطلاعات

۱۴. در مرحله ..... کار پژوهشگر را می‌توان به کار آگاهان پلیس شبیه دانست.

- (۱) انتخاب موضوع
- (۲) تدوین پرسش‌های تحقیق
- (۳) شناسایی منابع
- (۴) تحلیل و تفسیر اطلاعات

۱۵. در کدام مرحله از مراحل پژوهش در تاریخ، پژوهشگر میزان اعتبار، دقت و صحت اسناد تحقیق را مشخص می‌کند؟

- (۱) تحلیل و تفسیر اطلاعات
- (۲) انتخاب موضوع
- (۳) شناسایی منابع
- (۴) تدوین پرسش‌های تحقیق

۱۶. همه موارد از معیارهای مورد نظر برای انتخاب موضوع پژوهش است: به جز .....

- (۱) موضوع تحقیق تازه باشد و تکراری نباشد.
- (۲) مسئله تازه‌ای را مورد بررسی قرار دهد.
- (۳) دارای اثر و فایده‌ای باشد.
- (۴) در گذشته بررسی شده و مورد توجه دیگران قرار گرفته باشد.

۱۷. آیه «فَاقْصِصْ الْقِصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» قصه گذشتگان با ایشان بگویی، باشد که تفکر کنند. کدام فایده مطالعه تاریخ را یادآوری می‌کند؟

- (۱) بهره‌گیری از گذشته برای حال و آینده
- (۲) تاریخ، منبع شناخت و تفکر
- (۳) آشنایی با تحولات پیامبران الهی و شخصیت‌های مهم در جامعه
- (۴) تقویت حس میهن‌دوستی و هویت ملی

۱۸. تصویر مقابل، شامل کدام یک از کارکردهای مطالعه تاریخ است؟

- (۱) منبع شناخت و تفکر
- (۲) تقویت حس میهن‌دوستی و هویت ملی
- (۳) بهره‌گیری از گذشته برای حال و آینده
- (۴) حفظ موجودیت و هویت در طول تاریخ

۱۹. کدام مورد از تأثیرات تاریخ، بر میهن‌دوستی و تقویت هویت ملی نیست؟

- (۱) ارزش و اهمیت میراث فرهنگی به عنوان بخشی از هویت و شناسنامه ملی
- (۲) خودآگاهی و یگانگی میان مردم یک سرزمین
- (۳) آگاهی تاریخی ایرانیان به گذشته خود
- (۴) ارزیابی و شناخت درست اوضاع و ترسیم افق آینده

پاسخ‌نامه

پرسش‌های چهارگزینه‌ای

۱. ۱ ۲ ۳ ۴
۲. ۱ ۲ ۳ ۴
۳. ۱ ۲ ۳ ۴
۴. ۱ ۲ ۳ ۴
۵. ۱ ۲ ۳ ۴
۶. ۱ ۲ ۳ ۴
۷. ۱ ۲ ۳ ۴
۸. ۱ ۲ ۳ ۴
۹. ۱ ۲ ۳ ۴
۱۰. ۱ ۲ ۳ ۴
۱۱. ۱ ۲ ۳ ۴
۱۲. ۱ ۲ ۳ ۴
۱۳. ۱ ۲ ۳ ۴
۱۴. ۱ ۲ ۳ ۴
۱۵. ۱ ۲ ۳ ۴
۱۶. ۱ ۲ ۳ ۴
۱۷. ۱ ۲ ۳ ۴
۱۸. ۱ ۲ ۳ ۴
۱۹. ۱ ۲ ۳ ۴
۲۰. ۱ ۲ ۳ ۴
۲۱. ۱ ۲ ۳ ۴
۲۲. ۱ ۲ ۳ ۴
۲۳. ۱ ۲ ۳ ۴
۲۴. ۱ ۲ ۳ ۴
۲۵. ۱ ۲ ۳ ۴
۲۶. ۱ ۲ ۳ ۴

سوالات امتحانی

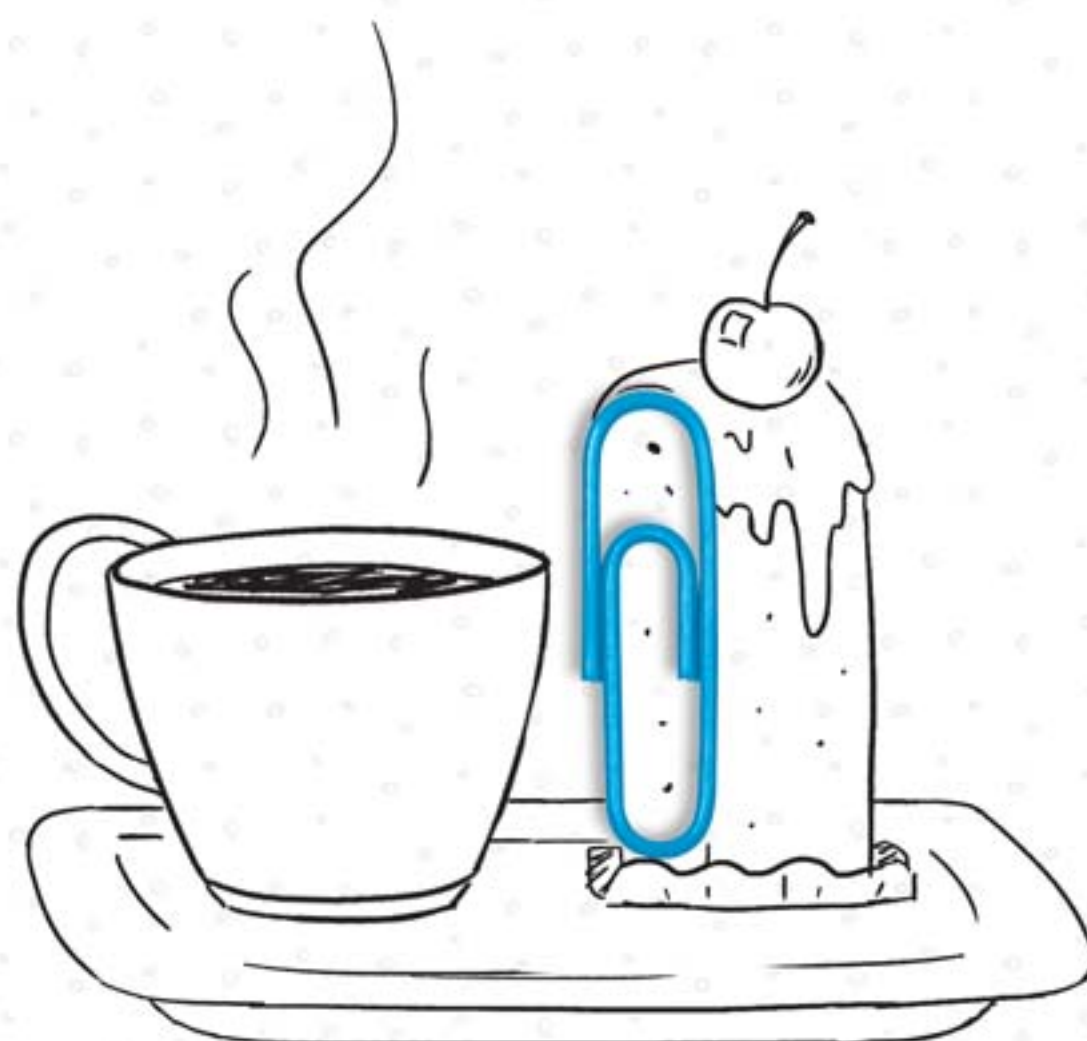
۱. الف) نادرست / ب) درست / پ) نادرست / ت) درست / ث) درست
۲. الف) سنجش دقیق منابع، استناد به اسناد و مدارک معتبر و دوری از داستان پردازی / ب) پنجم قبل از میلاد - یونان باستان / پ) سنگ‌نوشته - مصری - چهار هزار سال / ت) هدف پژوهش خودآگاهی و یگانگی
۳. الف) ۲ / ب) ۵ / پ) ۴ / ت) ۳
۴. الف) ویژگی رویدادهای تاریخی: ۱ دور از دسترس‌اند و قابل مشاهده نیستند و نمی‌توان آن‌ها را به‌طور مستقیم درک کرد بلکه باید با استفاده از شواهد و مدارک آن‌ها را شناخت. ۲ تکرارناپذیرند و قابل تجربه نیستند. ۳ مجزا و مستقل نیستند و با یکدیگر رابطه علت و معلولی دارند. / ب) الف) علمی که به مطالعه جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها و جوامع در گذشته می‌پردازد و علل و نتایج افکار و اعمال پیشینیان را بررسی و تحلیل می‌کند. / ب) شناخت و آگاهی نسبت به زندگی اجتماعی در گذشته است. / پ) منظور تعیین روز، ماه و سال است یعنی همان تقویم سالانه. / ت) ۱ علم تاریخ صرفاً به توصیف و شرح زندگانی فرمانروایان و امور سیاسی و نظامی محدود نمی‌شود بلکه همه ابعاد فرهنگی و اجتماعی جوامع گذشته را دربرمی‌گیرد. ۲ علم تاریخ صرفاً به ثبت و نقل رویدادهای گذشته بسنده نمی‌کند بلکه زمینه‌ها، علل، نتایج و آثار گوناگون حوادث تاریخی را تجزیه و تحلیل می‌کند.
- ث) انتخاب موضوع ← تدوین پرسش‌های تحقیق ← شناسایی منابع ← گردآوری و تنظیم اطلاعات ← تحلیل و تفسیر اطلاعات ← گزارش یافته‌های پژوهش / ج) منابع دست اول یا اصلی - دست دوم یا فرعی / چ) تصویر ۱ ← منابع دست دوم - تصاویر ۲ و ۳ و ۴ ← منابع دست اول / ح) در مرحله تحلیل و تفسیر اطلاعات، کار مورخان شباهت بسیاری به کار کارآگاهان پلیس دارد. کارآگاهان و مورخان هر دو به دنبال شواهد و مدارکی هستند که گذشته را بازسازی و تفسیر کنند.
- خ) ۱ منبع شناخت و تفکر ۲ بهره‌گیری از گذشته برای حال و آینده ۳ تقویت حس میهن‌دوستی و هویت ملی / د) منبع شناخت و تفکر / ذ) علم تاریخ می‌تواند ما را در ارزیابی و شناخت درست اوضاع و شرایط کنونی جامعه خویش و سایر جوامع و نیز ترسیم افق آینده کمک کند. / ر) تصویر الف) بارگاه حضرت شاه‌چراغ. (تصویر ب) بقایای کاخ‌های کورش، داریوش و خشایارشا هخامنشی در پاسارگاد و تخت جمشید منجر به تقویت حس میهن‌دوستی و هویت ملی می‌شود.

پیوست‌ها

◀ جمع‌بندی

◀ آزمون‌های جامع

◀ واژه‌نامه

جمع‌بندی

درس ۱: تاریخ و تاریخ نگاری

معانی مختلف تاریخ

۱ مجموعه حوادث و رویدادهایی که یک فرد یا جامعه از سر گذرانده است.

مثال: تاریخ ایران

۲ علمی که به وسیله آن رویدادهای گذشته بر اساس شواهد و مدارک تحلیل میشود.

مثال: تاریخ روابط اقتصادی ایران و هند در دوران اشکانیان

۳ تعیین روز و ماه و سال یعنی همان تقویم سالانه

ویژگی‌های رویدادهای تاریخی

• دور از دسترس‌اند.

• تکرارناپذیرند و قابل تجربه نیستند.

• مجزا و مستقل نیستند.

• تاریخ: علمی که به مطالعه جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها و جوامع در گذشته و تحلیل علل و نتایج افکار و اعمال پیشینیان می‌پردازد.

پیشینه تاریخ نگاری

• پس از اختراع خط در حدود ۵ هزار سال پیش، توجه انسان به ثبت رویدادهای عصر خویش جلب شد.

• قدیمی‌ترین متن تاریخی، سنگ نوشته کهن مصری با قدمت ۴ هزار سال است. مثال: سنگ پالمو

• تاریخ نگاری در مفهوم کامل آن از قرن ۵ ق.م در یونان باستان با ظهور هرودت آغاز شد.

ویژگی‌های تاریخ نگاری نوین

۱ سنجش دقیق منابع

۲ استناد به اسناد و مدارک

۳ دوری از داستان پردازی

مراحل پژوهش در تاریخ

۱ انتخاب موضوع

۲ تدوین پرسش‌های تحقیق

۳ شناسایی منابع

۴ گردآوری و تنظیم اطلاعات

۵ تحلیل و تفسیر اطلاعات

۶ گزارش یافته‌های پژوهش

منابع پژوهش علمی در تاریخ

علاوه بر منابع مکتوب، شامل تمامی آثار باستانی و تاریخی شامل بناها، ابزارها و ... می‌باشد.

۱ منابع دست اول یا اصلی ۲ منابع دست دوم یا فرعی

فواید و کارکردهای مطالعه تاریخ

۱ منبع شناخت و تفکر ۲ بهره‌گیری از گذشته برای حال و

آینده ۳ تقویت حس میهن دوستی

درس ۲: تاریخ، زمان و مکان

ارکان مهم دانش تاریخ

۱ زمان ۲ مکان

نخستین پرسش برای تاریخ نگاران: رویدادهای تاریخی چه زمانی و کجا رخ داده‌اند.

گاه‌شماری: نظامی که انسان برای اندازه‌گیری دقیق زمان (ماه و سال) ابداع کرده است.

تاریخچه گاه‌شماری در جهان

• مصر و بین‌النهرین: پیشگامان تنظیم و تدوین گاه‌شماری بودند.

• بین‌النهرین: گاه‌شماری خورشیدی - قمری، تقسیم سال به ۱۲ ماه قمری ۳۰ یا ۲۹.

• گاه‌شماری مصری: تقسیم سال به ۱۲ ماه ۳۰ روزه، که پنج روز اضافی، به آخر ماه دوازدهم افزوده می‌شد.

• گاه‌شماری رومی: بر اساس گاه‌شماری مصری بود.

• گاه‌شماری اسلامی: گاه‌شماری هجری - قمری بود.

• گاه‌شماری اوستایی: گاه‌شماری دینی زرتشتیان

مبدأ: (به تخت نشستن هر پادشاه) محسوب می‌شد.

• گاه‌شماری جلالی: دقیق‌ترین گاه‌شماری جهان بود.

• خط زمان: ابزار مناسبی است که به وسیله آن می‌توان رویدادهای یک دوره یا دوره‌های تاریخی را به ترتیب زمان وقوع آن‌ها، بر روی نمودار نشان داد.

• همه وقایع تاریخی در بستر مکان و محیط رخ می‌دهند.

• هرودت

• دو تن از مورخان که به مکان توجه نشان داده‌اند: ابن خلدون

نقشه‌های تاریخی

• انواع مختلفی از اطلاعات را مانند: قلمرو حکومت‌ها، مرزها، پایتخت‌ها و ... را نمایش می‌دهند.

کاربردهای نقشه‌های تاریخی

• ارائه‌دهنده اطلاعات اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی و ...

• نشانگر جلوه‌های حیات اجتماعی انسان در گذشته

درس ۳: در جست‌وجوی میراث فرهنگی

باستان‌شناسی

علمی جدید که نقش مؤثری در مطالعه گذشته بشر ایفا کرده است.

عصر نوسنگی: کشف غلات و رام کردن جانوران ابداع کشاورزی: یکی از رویدادهای مهم و سرنوشت ساز در زندگی انسان

پیامدهای کشاورزی

- کشاورزی و دامداری
- یکجانشینی و به وجود آمدن روستاها
- تولید مازاد بر نیاز
- تخصصی شدن کار
- شکل‌گیری تجارت
- شکل‌گیری شهرها و تأسیس تمدن

تمدن‌های نخستین

۱ تمدن بین‌النهرین

- مکان: نواحی میان دجله و فرات
- زمان: ۳۵۰۰ ق.م
- اولین شهرها:
- سومر ← شیوه حکومت: دولت - شهر یا کشور - شهر بود.
- اکد: ۲۴۰۰ ق.م ← فرمانده: سارگن
- آموری‌ها (پایتخت: بابل قدیم) ← مشهورترین فرمانروا: حمورابی

۲ تمدن مصر

- مکان: در کنار رود نیل
- تاریخ مصر باستان: امپراتوری قدیم، میانه، جدید
- سیاست و حکومت: قدرت زیاد فرعون‌ها
- دین: پرستش متعدد خدایان
- اقتصاد: اساس زندگی بر مبنای کشاورزی
- دلیل شهرت تمدن مصر: هرم‌ها

درس ۵: هند و چین

تمدن هند (دره سند)

- زمان: حدود ۵ هزار سال پیش
- کشف بقایای دو شهر موهنجودارو و هاراپا
- ۱ ساختن شهرها طبق نقشه‌ای دقیق و معماری یکسان
- ۲ مشخص بودن اندازه اجزا
- اساس زندگی: کشاورزی
- رواج صنعت، سفالگری و نساجی
- مهاجرت آریاییان به هند: در حدود ۱۵۰۰ ق.م
- آیین برهمنی: مهم‌ترین اثر: «وداها» / کهن‌ترین بخش: (ریگ‌ودا) به زبان سانسکریت
- مناسک طاقت فرسای آیین برهمنی ← نفوذ آیین بودایی

چهار حقیقت عالی بودا

- ۱ زندگی سراسر رنج است.
- ۲ سرچشمه این درد، آرزوست.
- ۳ تنها با رسیدن به نیروانا می‌توان بر آرزو و خواستن غلبه کرد.
- ۴ از هشت راه مقدس می‌توان به نیروانا رسید.

تعریف باستان‌شناسی: علم به مطالعه و بررسی آثار باستانی و تاریخی به منظور شناخت فرهنگ و شیوه زندگی انسان‌ها و جوامع در گذشته می‌باشد.

هدف باستان‌شناسی: شناخت انسان و پژوهش در فرهنگ اوست.

آثار باستانی و تاریخی: شامل تمامی اشیاء، ابزارها، بناها و مکان‌هایی که ساخته دست بشر و محصول اندیشه اوست، می‌شود.

مکان باستانی: به جاهایی که باستان‌شناسان در آنجا آثار باستانی و تاریخی را کشف می‌کنند.

مکان‌های باستانی

- سکونتگاه‌های شهری و روستایی
- سینه کوه‌ها و صخره‌ها
- غارها
- گورستان‌ها و آرامگاه‌ها
- تپه‌های باستانی

مراحل کار باستان‌شناسان

- شناسایی و کشف
- حفاری
- استخراج و تنظیم اطلاعات

موزه‌های مهم

- موزه‌ها:** محل گردآوری، نگهداری، مرمت، مطالعه و نمایش آثار باستانی
- لوور در پاریس
  - بریتانیا در لندن
  - آرمیتاژ در سن پترزبورگ
  - متروپولیتن در نیویورک
  - موزه ملی ایران باستان

درس ۴: پیدایش تمدن! بین‌النهرین و مصر

یکی از مهم‌ترین تحولات زندگی بشر، پیدایش و گسترش تمدن است.

تقسیم‌بندی کلی تاریخ بشر

- دوران پیش از تاریخ: از آغاز زندگی انسان تا اختراع خط
- دوران تاریخی: در حدود ۵۰۰۰ سال پیش، قبل از اختراع خط

تقسیم‌بندی مراحل زندگی انسان‌های پیش از تاریخ بر

اساس اقتصاد معیشتی و ابزارهای متناسب

۱ دوره گردآوری خوراک

- شیوه زندگی انسان‌های نخستین بر مبنای شکار جانوران (حدوداً چند میلیون سال دوام آورد).
- روند تغییر و تکامل کند و محدود بود.
- پناهگاه: غارها و کلبه‌ها
- مهم‌ترین اتفاق: افروختن آتش

۲ دوره تولید خوراک

- شروع: ۱۲۰۰۰ سال پیش
- تولید خوراک: چغاگلان در شهرستان مهران نخستین گردآورندگان خوراک
- شروع به کشت برخی گیاهان و اهلی کردن حیوانات

آزمون‌های جامع

آزمون ۱

۱. عبارت «آگاهی افراد یک جامعه نسبت به گذشته مشترکشان باعث خودآگاهی و یگانگی بیش‌تر آنان می‌شود»، مربوط به کدام یک از فواید و کارکردهای مطالعه تاریخ می‌شود؟

- (۱) منبع شناخت و تفکر
(۲) تقویت حس میهن‌دوستی و هویت ملی
(۳) بهره‌گیری از گذشته برای حال و آینده
(۴) ارزش و اهمیت میراث فرهنگی

۲. کدام گزینه پاسخ صحیح عبارت‌های زیر است؟

- (الف) کدام گاه‌شماری در بین‌النهرین رایج بود؟
(ب) تقویم رایج بیش‌تر کشورهای اسلامی کدام است؟
(پ) کدام گاه‌شماری، گاه‌شماری دینی زرتشتیان محسوب می‌شود؟
(ت) کدام گاه‌شماری براساس کدام گاه‌شماری رومی اصلاح شد؟

(الف) هجری - قمری	(ب) خورشیدی - قمری	(پ) بابلی	(ت) مصری
(الف) بابلی	(ب) خورشیدی - قمری	(پ) اوستایی	(ت) گرگوری
(الف) خورشیدی - قمری	(ب) هجری - قمری	(پ) اوستایی	(ت) مصری
(الف) بابلی	(ب) هجری - قمری	(پ) بابلی	(ت) گرگوری

۳. کدام گزینه از ویژگی‌های رویدادهای تاریخی نیست؟

- (۱) تکرارپذیر و قابل تجربه نیستند.
(۲) رویدادها و تحولات تاریخی در نتیجه کنش متقابل انسان‌ها با طبیعت پدید آمده‌اند.
(۳) دور از دسترس‌اند و قابل مشاهده نیستند.
(۴) مجزا و مستقل نیستند و با یکدیگر رابطه علت و معلولی دارند.

۴. پاسخ هر یک از موارد زیر به ترتیب در کدام گزینه آمده است؟

- (الف) از مشهورترین موزه‌های جهان در نیویورک است.
(ب) نخستین سند قانون‌گذاری جهان به شمار می‌رود.
(پ) ساکنان این سکونتگاه جزء نخستین گردآورندگان خوراک بودند.
(ت) ساخت اهرام سه‌گانه مربوط به این دوره پادشاهی مصر بود.

(۱) آرمیتاژ - منشور کورش - کشف رود مشهد - دوره میانه	(۲) متروپولیتن - قانون‌نامه حمورابی - چغاگلان - دوره قدیم
(۳) لوور - منشور کورش - کشف رود مشهد - دوره جدید	(۴) آرمیتاژ - قانون‌نامه حمورابی - چغاگلان - دوره قدیم و میانه

۵. کدام یک از اندیشمندان چینی بیش از هر چیز به رفتار اخلاقی توجه داشت و مهم‌ترین اثر برجا مانده درباره عقاید آریاییان هند چه نام دارد؟

- (۱) بودا - وداها (۲) کنفوسیوس - ریگ‌ودا (۳) کنفوسیوس - وداها (۴) بودا - ریگ‌ودا

۶. عبارات زیر در مورد رُم به ترتیب با کدام گزینه کامل می‌شود؟

- «هیچ شهروند رومی به منصب دولتی برگزیده نمی‌شد مگر آن که در ..... شرکت کرده باشد و ..... تغییراتی در نظام حکومتی جمهوری رُم به وجود آورد و دین مسیحیت در زمان امپراتور ..... رونق بسیاری یافت.»
- (۱) ده نبرد - آگوستوس - کنستانتین
(۲) ده نبرد - اکتاوین - کنستانتین
(۳) مجلس سنا - ژولیوس سزار - اکتاوین
(۴) مجلس نمایندگان - دیوکلسین - آگوستوس

۷. همه گزینه‌ها، امکان تشخیص تاریخ واقعی از افسانه را در ایران تا حدودی فراهم کرد به جز .....

- (۱) تمایل و علاقه اروپاییان برای مسافرت به کشورها
(۲) نوشته‌های هرودت و سایر مورخان یونانی و رومی عهد باستان
(۳) علاقه‌مندی شاهان دوره قاجار به کشف آثار باستانی
(۴) کاوش‌های باستان‌شناسی و تحقیقات درباره تاریخ ایران در دوره باستان

۸. مطالب کدام نوشته تاریخی درباره دوره ساسانی با واقعیات تاریخی انطباق دارد و سنگ‌نوشته خشایارشا هخامنشی در کدام شهر قرار دارد؟

- (۱) خدای‌نامه - وان در ترکیه
(۲) اوستا - تخت جمشید در فارس
(۳) سنگ‌نوشته‌ها - دروازه ملل فارس
(۴) لوح‌های گلی - فیروزآباد در فارس

۹. چه عاملی زمینه اتحاد قبایل پراکنده مادی را فراهم آورد و در نتیجه کدام فتوحات حکومت هخامنشیان به ثروت هنگفتی دست یافت؟

- (۱) یورش و غارت‌گری‌های آشوریان - تصرف هگمتانه و غرب فلات ایران
(۲) همسایگی با بین‌النهرین - تصرف سارد و تمامی آسیای صغیر
(۳) یورش و غارت‌گری‌های آشوریان - تصرف سارد و تمامی آسیای صغیر
(۴) همسایگی با بین‌النهرین - تصرف هگمتانه و غرب فلات ایران

۱۰. کدام گزینه پاسخ صحیح عبارت‌های زیر است؟

- (الف) به چه علتی داریوش تصمیم به تنبیه آتنی‌ها گرفت؟
(ب) آخرین شاه هخامنشی که از مقابل اسکندر گریخت چه کسی بود؟
(پ) در دوره چه کسی مصر دوباره ضمیمه قلمرو هخامنشی شد؟
(ت) واژه آریایی به چه معنی است؟

- (۱) تشویق دولت - شهر ملطیه به شورش علیه هخامنشیان توسط آتنی‌ها - اردشیر سوم - اردشیر دوم - شریف و آزاده
(۲) آتش زدن شهر سارد توسط آتنی‌ها - اردشیر دوم - داریوش سوم - مردمان آریایی و آزاده
(۳) آتش زدن شهر سارد توسط آتنی‌ها - داریوش سوم - اردشیر سوم - شریف و آزاده
(۴) تشویق دولت - شهر ملطیه به شورش علیه هخامنشیان توسط آتنی‌ها - داریوش سوم - اردشیر سوم - شریف و آزاده

۱۱. کدام هنر در زمان اشکانیان رواج یافت و در کدام بنا، این هنر به نهایت ظرافت رسید؟

- (۱) هنر سفالگری - کاخ شهر هترا
(۲) هنر گچ‌بری - بنای کوه خواجه
(۳) هنر فلزکاری - بقایای شهر نسا
(۴) سنگ‌نگاره‌ها - معبد آناهیتا در شهر کنگاور

۱۲. «در زمان حکومت ..... نقل داستان‌های ملی و پهلوانی رواج یافت و شاعران و موسیقی‌دانان دوره‌گردی که به ..... معروف بودند، این داستان‌ها را از حفظ برای مردم می‌خواندند که بعدها در تدوین ..... و سرودن ..... مورد استفاده قرار گرفت.»

- (۱) ساسانیان - گوسان‌ها - داستان‌های حماسی - شاهنامه
(۲) هخامنشیان - دبیران - داستان‌های حماسی - هزار افسان
(۳) اشکانیان - گوسان‌ها - خدای‌نامه - شاهنامه
(۴) مادها - دبیران - خدای‌نامه - هزار افسان

۱۳. چرا دوره ساسانیان اهمیت به‌سزایی در تاریخ دین زرتشتی دارد؟ کتاب ..... دانشنامه‌ای مشتمل بر عقاید زرتشتی است.

- (۱) به دلیل افزایش قدرت موبدان - بُندهش
(۲) به دلیل پیشرفت دین مسیح در قلمرو ساسانی - بُندهش
(۳) به دلیل رسمیت یافتن دین زرتشتی توسط حکومت ساسانی - دینکرد
(۴) به دلیل افزایش مباحث اعتقادی میان پیروان ادیان مختلف - دینکرد

۱۴. منبع ارزشمند برای حقوق و دادرسی دوره ساسانیان، ..... بود و مدارسی که افراد ارتش در آنجا آموزش می‌دیدند، ..... نام داشت.

- (۱) خدای‌نامه‌ها - ارتشتارستان
(۲) اوستا - آسورستان
(۳) مادیان هزاردادستان - ارتشتارستان
(۴) ایرانشهر - سپاه جاویدان

۱۵. هرم روبه‌رو مربوط به کدام دوره از تاریخ ایران می‌باشد و در کدام دوره و به چه دلیلی قشر جنگجویان در جایگاه بالاتری قرار گرفت؟

- (۱) ساسانیان - اشکانیان - جنگ‌های پیاپی با دشمنان خارجی
(۲) اشکانیان - هخامنشیان - اهمیت فتوحات نظامی
(۳) هخامنشیان - ساسانیان - اهمیت نظام طبقاتی عصر ساسانی
(۴) مادها - هخامنشیان - تقسیم‌بندی قشرهای سه‌گانه آریایی

کیش بودایی و آموزه‌های آن باور راستین داشت و همه زندگی خود را وقف تحقیق علمی اصول آن نمود.

آلبانیایی: یکی از شاخه‌های زبان هند و اروپایی است که نزدیک به شش میلیون گویش‌ور دارد و کشورهای چون مقدونیه، مونتنگرو، جنوب صربستان و... به این زبان سخن می‌گویند.

آمون: از معروف‌ترین خدایان مصری و خدای خورشید بود.

آمن هوتپ چهارم: فرعون دوره جدید که کوشید یگانه‌پرستی را در شکل پرستش خدای خورشید در مصر ترویج دهد.

آناهیتا: در زبان اوستایی نام یکی از الهگان ایرانی‌آریایی و یک پیکر کیهانی هند و ایرانی است که ایزد بانوی آب‌ها پنداشته و ستوده می‌شد. از این‌رو با نمادهایی چون باروری، شفا و خرد همراه است. در ایران باستان به عنوان یکی از بزرگ‌ترین و محبوب‌ترین الهه‌ها و فرشته نگهبان چشمه‌ها و باران محسوب می‌شده است.

آپادانا: کاخی با شکوه و بزرگ در شهر شوش بود که به دستور داریوش یکم و توسط ماهرترین بنایان سراسر امپراتوری ساخته شد. این بنا قصر زمستانی شاهان هخامنشی و کاخ اصلی داریوش یکم بود. دیوارهای این بنا از خشت و ستون‌های آن از سنگ است. آپادانا به نام‌های دیگری چون کاخ شوش و کاخ داریوش نیز شناخته می‌شود. این کاخ، قسمت‌های مختلفی از جمله تالار بارعام، حرمسرا، دروازه و... دارد. مساحت تالار آپادانا ۱۰۴۳۴ متر است و از کلیه مجموعه، ۱۱۰ اتاق و تالار کشف شده است.

آکروپولیس: در زبان یونانی قدیم به معنای «بلند شهر» یا «دژ شهر» است و در شمال شرقی پارتنون در آتن قرار دارد. مجموعه تاریخی آکروپولیس برای مردم یونان یک نماد ملی است. این مجموعه با دقت و ظرافت بسیار دقیق هندسی و ریاضی طراحی شده است.

آیین بودایی: مهم‌ترین آیینی است که در برابر باورهای آمیخته با خرافات و رسوم دشوار کیش برهمنی ظهور کرد.

ابن خلدون: تاریخ‌نگار، جامعه‌شناس، مردم‌شناس و سیاستمدار عرب مسلمان است. وی را از پیشگامان تاریخ‌نگاری به شیوه علمی و از پیشگامان جامعه‌شناسی می‌دانند. در سن ۴۲ سالگی به نگارش کتابی پیرامون تاریخ جهان رو آورد که مقدمه آن بیش‌تر از خود کتاب شناخته شده است. این کتاب تاریخی «العبد و دیوان المبتداء و الخبر فی ایام العرب و العجم و البربر» نام دارد و در هفت جلد با نگرشی نوین به تحریر درآمده است. برخی علت اصلی شهرت وی را همین کتاب می‌دانند.

ارتشتارستان: مدارس در دوران ساسانی که افراد ارتش در آنجا آموزش می‌دیدند.

اسطرلاب: از ابزارهای قدیمی نجوم و طالع‌بینی است. امروزه از اسطرلاب برای کاربردهای آموزشی نیز استفاده می‌شود. اسطرلاب صفحه‌ای مدور، از جنس برنز یا آهن که به طور دقیق، ظریف و مستحکم ساخته شده و برای محاسبات و کارهای نجومی از قبیل یافتن ارتفاع و زاویه آفتاب، محل ستارگان، به دست آمدن طول و عرض جغرافیایی و... به کار برده می‌شود.

اسکیلاس: یکی از اهالی آسیای صغیر که به فرمان داریوش، مأمور کشف مسیرهای آبی شد. او شرحی از شهرها و جزیره‌های دریای مدیترانه نیز نوشته است که در آن از جزیره کرت نام برده است. نام وی در جهان باستان، نامی شناخته شده بود و از او با عنوان «توسنده قدیمی» یاد کرده‌اند.

آذر بُرزین مهر: یکی از آتشکده‌های زرتشتیان که بر کوه ریوند (خراسان) قرار دارد. آذر در زبان پهلوی به معنای آتش و نام یکی از ایزدان، بُرزین در زبان پهلوی به معنای بلندپایه‌ترین و با ارج‌ترین و ایزد مهر، خدای محبت، دلیری، قضاوت و... است. میان نام این آتشکده و طبقه کشاورزان پیوندی تام و تمام است زیرا مهر را ایزد طبقه تولیدکنندگان دانسته‌اند.

آذرفرنبغ: این آتشکده با ارتفاع تقریبی ۲۰ متر در مسیر کاریان (روستایی در استان فارس) قرار دارد. به همین دلیل آن را آتشکده کاریان نیز می‌نامند. نقشه اصلی این آتشکده به شکل دوزنقه بوده است. مصالح به کار رفته در دیواره‌های این آتشکده آجر و گل می‌باشد. این آتشکده مخصوص موبدان و یکی از سه آتشکده بزرگ ایران در عهد ساسانی بوده است. بر کتیبه‌ای به زبان پهلوی نگاشته‌اند که سی هزار دینار هزینه ساختن این آتشکده شده است.

آذرگشنسپ: به معنای آتش جهنده است. پادشاهان ساسانی در هنگام سختی به زیارت این معبد می‌رفتند. این آتشکده را «آذرخوش» نیز می‌گفتند. آذر به زبان فارسی به معنای آتش و خوش به معنی نیکو است. این آتشکده علامت اتحاد و یگانگی دین و دولت بود و سمبل دولت ساسانیان به شمار می‌رفت.

آرتور پوپ: مورخ مشهور آمریکایی و یکی از بنیان‌گذاران مؤسسه آسیایی دانشگاه پهلوی بود و به مدت ۲۴ سال آن را هدایت کرد. پوپ از جمله محققینی بود که فرهنگ و معماری ایران را به جهانیان معرفی کرد. **آریوبرزن:** نام یکی از شاهزادگان هخامنشی و سرداران ایرانی بود که در برابر سپاه اسکندر مقدونی ایستادگی کرد و خود و سربازانش تا آخرین نفر کشته شدند. نام آریوبرزن در فارسی کنونی، آریابرزین هم گفته می‌شود که به معنای «ایرانی باشکوه» است. نبرد آریوبرزن و اسکندر را در چند جای مختلف حدس زده‌اند، به هر روی ناآشنایی اسکندر با منطقه، به سود پارسیان بود.

آستیای: آخرین پادشاه ماد بود که از سال ۵۸۵ تا ۵۵۰ پیش از میلاد، حکومت کرد. او شوهر خواهر کرزوس فرمانروای لیدییه و هم‌چنین پدر بزرگ کورش بزرگ بود. هرچند او ۳۵ سال حکومت کرد اما اطلاعات زیادی از دوران سلطنت وی در دست نیست. احتمالاً معنای نام آستیای «تیزه‌انداز» است.

آسورستان: دل ایرانشهر یا آسورستان، نام سرزمین کنونی عراق در دوران ساسانیان بود. این سرزمین در آن زمان به یازده استان و شصت شهرستان تقسیم می‌شد. شادبهمن، بازیگان خسرو، شادهرمز و... از جمله استان‌های آسورستان بودند.

آسیای صغیر: شبه‌جزیره‌ای که امروزه به آن آناتولی می‌گویند. منطقه‌ای است که در غرب آسیا واقع شده است. در سال ۴۹۴ پیش از میلاد، یونانیان در این منطقه علیه حکومت هخامنشیان شورش کردند و سارد را به آتش کشیدند.

آشوربانیپال: آخرین پادشاه قدرتمند آشوریان بود. نام او به معنای «آشور به‌وجود آورنده یک وارث» است. او با ایلامیان جنگید و شوش را غارت کرد. شدت این نبرد آن‌چنان بود که پس از جنگ، ایلام هرگز نتوانست به عنوان یک قدرت مستقل ظاهر شود.

آشوریان: قومی جنگجو در شمال بین‌النهرین بودند.

آشوکا: شاهی از دودمان موریای (احتمالاً سکاهای ایرانی تبار) بود که به

مردابی گرفته شده و گونه ابتدایی کاغذ بوده است.

پریکلس: سیاستمدار آزادی‌خواه که باعث پیشرفت و توسعه طلبی سیاسی نظامی دولت - شهر آتن شد.

پیشدادیان: نخستین سلسله پادشاهان در شاهنامه و اساطیر ایرانیان می‌باشد. معادل اوستایی پیشداد، پزداث به معنای «مقدم» است. این نام طبعاً نام یک خاندان نیست بلکه نامی است که بعدها بر این گروه نهادند زیرا این گروه را مقدم بر دیگران خوانده‌اند. مؤسس این سلسله را کیومرث می‌دانند و معتقدند او نخستین نمونه انسان در جهان‌شناسی اساطیری زرتشتی می‌باشد.

تاریخ: علمی است که به مطالعه جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها و جوامع در گذشته می‌پردازد و علل و نتایج افکار و اعمال پیشینیان را تحلیل می‌کند.

تخت جمشید: عظیم‌ترین مجموعه ساختمانی و شاهکار معماری جهان می‌باشد.

تل ابلیس: در جنوب غربی کرمان واقع شده است و دلیل نام‌گذاری آن به عقیده ساکنان این منطقه این است که روزگاری فرد بدسیرتی روی این تپه ساکن بوده است.

تمدن دره سند: تمدنی باستانی که از بستر رود سند برخاست و از بزرگ‌ترین شگفتی‌های معماری جهان و در زمره اولین سکونتگاه‌های شهری بزرگ در کل قاره‌ها بوده است.

تمدن میسنی: در حدود ۲۰۰۰ ق.م. اولین دوره تمدن یونان، اقوام بیابانگردی از دشت‌های اروپای شرقی به شبه‌جزیره یونان آمدند و شهرهایی برپا کردند که مهم‌ترین آن‌ها میسن بود.

توتنخامون: توتنخامون به معنای پنداشت زنده آمون، یازدهمین فرعون مصر باستان از دودمان هجدهم یا همان نو است وی از نامدارترین فرعون مصر و رهبر بازگشت از آیین آتونیسیم به آمونیسیم بود.

تپه زاغه: در نزدیکی بوبین زهرا در دشت قزوین است.

تپه یحیی: مربوط به هزاره ۳ و ۴ دوره ساسانیان است و در صوغان (از توابع کرمان) واقع شده و به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است و از مراکز عمده تولید سنگ صابون می‌باشد.

تکوک (ریتون): تکوک یا مرغان صحرایی یا ریتون، ظرف‌هایی بودند که در دوران کهن به شکل جانوران ساخته می‌شدند. تکوک معمولاً ظرفی بود به صورت گاو، ماهی یا مرغ که با آن بیش‌تر شراب می‌خوردند. اصل این واژه از پارسی میانه است که امروزه در زبان‌های ارمنی و گرجی هم به جا مانده است. یونانیان به آن ریتون و هیتی‌ها به آن بیبرو می‌گفتند.

تیسفون (تیسپون): نام یکی از پایتخت‌های باستانی ایران است که در کشور عراق امروزی جای گرفته است. این شهر در دوران اشکانیان به عنوان پایتخت غربی ایران در منطقه بین‌النهرین ساخته شد و در دوران ساسانی ارزش خود را به عنوان مرکز سیاسی و اقتصادی حفظ کرد. پس از حمله اعراب به ایران، شهر تیسفون به تاراج رفت و رفته‌رفته متروک شد.

جاده ابریشم: شبکه راه‌های به هم پیوسته‌ای با هدف بازرگانی در آسیا بود که شرق و غرب و جنوب آسیا را به یکدیگر و به شمال آفریقا و شرق اروپا پیوند می‌داد و بزرگ‌ترین شبکه بازرگانی دنیا بود.

جاده شاهی: جاده‌ای به طول بیش از ۲۴۰۰ کیلومتر که به فرمان داریوش احداث شد. این جاده شهر شوش را به شهر سارد در آسیای صغیر متصل می‌کرد. حدوداً در هر ۲۴ کیلومتر یک توقفگاه بود که ایستگاه محسوب می‌شد. جاده شاهی یا راه‌شاهی نخستین شاهراه شناخته شده ایران و نخستین شاهراه بین‌المللی جهان است.

جغرافیای تاریخی: به مطالعه مناطق مختلف در گذشته و تأثیر محیط طبیعی و عوامل جغرافیایی بر رویدادهای تاریخی می‌پردازد.

جلولا: شدیدترین نبرد میان امپراتوری ساسانی و اعراب بود که پس از

افسانه گیل گمش: یکی از قدیمی‌ترین و نام‌دارترین آثار حماسی ادبیات دوران تمدن باستان، که در منطقه بین‌النهرین است. دیمی‌ترین متن موجود مرتبط با این حماسه به میانه هزاره سوم پیش از میلاد مسیح برمی‌گردد که به زبان سومری است.

امشاسپندان: یکی از صفات اهوره‌مزدا، به معنای جاودان پاک یا مقدس‌ان بی‌مرگ است که از دو بخش امشه به معنای جاودانی و بی‌مرگ و سپند به معنای پاک و مقدس و فزونی‌بخش تشکیل شده است.

انشان: انشان یا انزان بخش مهمی از ایلام در ایران باستان بوده است. حدود سال‌های ۱۰۰ تا ۷۷۰ پیش از میلاد، انشان جزئی از خاک ایلام بود و در سال ۵۵۸ پیش از میلاد، پادشاهی کوروش دوم در انشان، فارس و خوزستان آغاز شد. در مورد محل دقیق انشان اتفاق نظر وجود ندارد.

انطاکیه: نام شهری باستانی در ترکیه کنونی که در پایان سده چهارم پیش از میلاد، به دست سلوکوس یکم بنیان نهاده شد و حدود سال ۲۶۱ میلادی، هنگامی که شاپور یکم رومیان را شکست داد، انطاکیه نیز توسط لشکریان او به تاراج رفت.

آکد: اکدی‌ان در مرکز بین‌النهرین می‌زیستند و به فرماندهی سارگن بر کشور - شهرهای سومری مسلط شدند.

ایلیاد و اودیسه: دو منظومه حماسی سروده هومر، شاعر مشهور قرن ۸ ق.م. در یونان باستان می‌باشد.

بابل: پایتخت اموری‌ها، یکی از مراکز بزرگ تجارت بین‌المللی در جهان باستان که از ثروت و رفاه فراوانی برخوردار بود.

باستان‌شناسی: علمی که آثار باستانی و تاریخی را به منظور شناخت فرهنگ و شیوه زندگی انسان‌ها و جوامع گذشته مطالعه و بررسی می‌کند.

بقراط: پزشک نامدار یونانی که به پدر علم پزشکی معروف است.

بلاش یکم: یکی از شاهان اشکانی که دستور داد متون پراکنده اوستا گردآوری شود. او در سال ۵۱ میلادی، پس از مرگ پدرش به عنوان بیست و دومین شاه اشکانی بر تخت سلطنت نشست و تا سال ۸۷ میلادی حکومت کرد. او در زمان زمامداری خود با مشکلات و نابه‌سامانی‌های بسیاری مواجه شد. پس از وی دولت اشکانی رو به ضعف نهاد و سرانجام توسط ساسانیان ساقط شد.

بهرام چوبین: یکی از سرداران مشهور ساسانی، اهل ملایر و از خاندان مهران یکی از هفت خاندان ممتاز ساسانی بود. او به دلیل بلندی و لاغر بودن اندام به چوبین (مانند چوب) معروف شده بود. داستان بهرام چوبین در کتابی با عنوان بهرام چوبین نامگ در عهد باستان وجود داشته که متأسفانه چیزی از آن برجای نمانده است. او که سودای پادشاهی در سر داشت و خود را از خاندان اشکانی می‌دانست سر به شورش علیه خسرو پرویز گذاشت و پیروز شد اما خسرو پرویز با کمک پادشاه بیزانس (روم) توانست پس از یک سال پادشاهی را از بهرام چوبین پس بگیرد.

بودا: لقب بودا در آیین بودایی به کسی گفته می‌شود که به روشنی رسیده باشد. در بسیاری از منابع وقتی صحبت از بودا می‌شود منظور قطعاً بنیان‌گذار مذهب بودایی است و همین به این باور غلط که منظور از واژه «بودا» تنها گوتاما بودا (بنیان‌گذار مذهب بودایی) است دامن زده است اما به عقیده بوداییان بسیاری از افراد دیگر نیز به مقام بودایی رسیده‌اند.

بندھش: کتابی است به زبان پهلوی که تدوین نهایی آن در سده سوم هجری قمری است. بندھش (بندھشن) به معنای آفرینش آغازین یا آفرینش بنیادین است. نام اصلی کتاب احتمالاً «زند آگاهی» به معنی آگاهی مبتنی بر زند (تفسیر پهلوی اوستا) بوده است و این خود بدین معناست که نویسنده، اساس کار خود را تفسیر اوستا قرار داده است. مطالب کتاب در سه محور اصلی آفرینش آغازین، شرح آفریدگان و نسب‌نامه کیانیان نوشته شده است.

پاپیروس: پاپیروس یا قرطاس نام کاغذی حصیری است که از ساقه نی